

SZEGEDI FERENCES ÍRÓK

Takáts Ráfael, a szótáríró

Az író szerszáma a szó. A nyelvújítás a nyelvtudománynak és az irodalomtörténetnek egyaránt tárgya; a nyelvújító, még ha maga szépírói művet nem hozott is létre, irodalmunk művelőjének számít. Ilyen volt Takáts Ráfael Ferenc-rendi szerzetes, a szótáríró

Pályája

Gyöngyösön született 1748-ban vagy 1749-ben, foglalkozásnévi eredetű vezetéknéve alapján minden bizonnyal iparos családban. 1769-ben lépett a ferences rendbe. Novícius lett a Nógrád megyei Nagyszécsénben. 1770-ben Kaplonyban bölcseletet tanult, 1771-ben Szegeden teológiát. 1772-ben Gyöngyösön szentelték pappá, s itt lett segédlelkész. 1777-ben Nagyszécsénben hiteszónok. 1786-tól Vácott, Budán. 1790-ben került másodszor Szegedre.

A szegedi cseribarátok, ahogy a nép hívta az obszerváns ferenceseket, nem csupán Alsóváros meg az alsótanyák népének, hanem a Temesközbe kirajzott szegedieknek (ugyancsak főként alsóvárosiaknak) lelkipásztorai is voltak. „A csanádi egyházmegye égető paphiánya következtében ugyanis — írja Bálint Sándor *A szegedi nemzet* első kötetében — a Szeged népéből a XVIII. század utolsó évtizedeiben kirajzott és Temesközbe települt legtöbb magyar falu, így Padé is az alsóvárosi klastrom lelki gondozása alatt állott.” Padén 1790-től 1792-ig Péter Takáts Ráfael volt a lelkész. Ez a község — ma Padej a neve — Szegedtől délre légvonalban csupán mintegy ötven kilométerre esik Jugoszláviában. 1792-ben a gyöngyösi rendházból küldték ki Lőrincibe, 1795-ben Vácról kiküldött segédlelkész Veresegyházán, 1796-tól Csongrádon, majd Dorozsmán, 1798-tól Szabadkán. 1801-től Gyöngyösön, 1802-től Füleken, 1804-től Rozsnyón, 1806-tól Vácott, 1809-től Szolnokon hirdeti az ígét. 1810-ben Szabadkán helyettes gárdián. 1810-ben harmadszor is Szegedre helyezték hiteszónoknak. Bálint Sándor joggal föltételezte, hogy ekkoriban személyes kapcsolatban állott Dugonics Andrással, hiszen a Toldalékokat megküldte neki.

Szegedről 1815-ben ismét a füleki rendházba került, végül megint szerzetesi pályájának első állomására, Nagyszécsénbe, ahol 1820 augusztusában hunyt el.

Nyomda Padén

Ráfael atya 1787-ben Ambró Ferenc váci nyomdásztól használt kézisajtót kapott ajándékba, s hozzá a budai egyetlen nyomdától betűkészletet vásárolt. 1790-ben elkezdett nyomtatvá-

nyokat előállítani. Alább méltatandó szótárán kívül 19 aprónyomatványt készített, és ingyen osztogatta a faluban tanítványai között. A szótározáson kívül könyvkötéssel is foglalkozott.

1739. június 25-én helytartótanácsi rendelet a könyvnyomtatást engedélyhez kötötte. Péter Ráfael fűtyült a rendeletre, ezért azután 1795. április 19-én Lőrinciben házkutatást tartottak nála. Büntetésből helyezték át Kerekegyházára, onnan Csongrádra, Vársárhelyre, Dorozsmára. Mivel közben sem hagyott föl a nyomtatással, itt 1798. április 2-án ismét házkutatást tartottak kápláni szobáskájában. Ekkor lefoglalták *Toldalék* című munkájának hatvan példányát, sajtóját és betűkészletét. Ő azonban föltörte a lefoglaláskor lepecsételt ládát, és nyomdai eszközeit magával vitte új állomáshelyére, Szabadkára. A további zaklatásoktól elkeseredve ott megsemmisítette nyomdáját, mire a helytartótanács 1810. június 17-én megszüntette ellené az eljárást.

A Toldalék

Legjelentősebb munkája a már említett *Toldalék*, teljesebb címen *Toldalék a Páriz-Pápai szótárhoz*. Mindössze három példány maradt fenn, kettőt az Országos Széchényi Könyvtár őriz. Címlap, valamint a hely és az év megjelölése nélkül nyomtatta ki. Bartha József és Melich János 1794 és 1797 közötti időre, az OSZK katalógusa 1794-re, Bálint Sándor pedig 1791-re keltezte. Ha Padén készült, ahogy az OSZK katalógusa jelzi a kiadási helyét, akkor 1792 előtt kellett elkészülnie, hisz utána már P. Takáts Ráfael nem ott lelkipásztorkodott.

Szótára — mintegy 3600 szó — kiegészítés Pápai-Páriz Ferenc 1782-ben már harmadszor kiadott latin–magyar szótárához, néhány más szójegyzék felhasználásával. Ami azonban jelentőségét adja, az a Gáldi László szerint 10–15%-ra becsülhető szó, amely Takáts Ráfael saját pótlása. Ezek egy része nyelvújítási szó, más része tájszó. „Tájszavaink tekintélyes része — írta Bálint Sándor — máig él a szegedi népyelvben.” Eppen tájszavainak gazdagsága teszi a történeti nyelvjáráskutatás kitűnő forrásává — mondja Gáldi László. Egyszersmind, tette hozzá Bálint Sándor, a szegedi népismeret egyik érdemes kezdeményezőjévé is. Bálint Sándor készült Takáts szótárának a szegedi népyelv szempontjából tüzetes tanulmányozására. Ugy ítélte meg, hogy sok szavát (pl. *boza, góhér, kopolya, kukla, orályoz, semlyék* stb.) „Szeged népének ajkáról örököltette meg”. Valószínű

ugyanakkor, hogy Takáts Ráfael leleménye a *lelkész* szó, amelyet utána Sándor István vett át (1808), s tőle terjedhetett el.

A *Toldalék* jellemzője — ismerte föl Gáldi — orvosi műszavainak bősége. Nem véletlenül, teszi hozzá, és ő is rámutat, hogy Takáts atya, rendtársaihoz hasonlóan, maga is gyógyíthatott, vagy legalább rendszeresen tanácsokat adhatott a falu betegeinek. Ez az orvosi terminológia nem szerepel a Takáts főlhasznált szótárakban, tehát ezt szakmunkákból és az élő nyelvből meríthette. Bálint Sándor hozzáteszi, hogy a ferencesek szegedi könyvtára is meglepően gazdag volt orvosi művekben. Gáldi valószínűnek tartja, hogy Takáts Ráfael egyik-másik tudományos műszava Bugát Pál orvosi szótára (1828) jóvoltából beleolvadt nemzeti nyelvünk első akadémiai szótárának (1838) anyagába.

Lexicon Ungaricum

A szótárírónak kéziratban is maradtak fenn művei. Latin–magyar szótárt készített két változatban is, és *Lexicon Ungaricum* címmel nagy tudatossággal szolgálni akarva a nyelvújítást, belekezdett nagyszabású magyar–latin szótárának kidolgozásához is. Ennek kéziratát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratára őrizi. E munkájának mintegy függeléke hexameteres magyar szójegyzéke és rím��ótára.

Kéziratok műveinek ismeretében Gáldi ezeket a jellemző tulajdonságait emelte ki: „lelkes rejongását a nemzeti tudományért és művelődésért, nagy tudását (erős természetudományos érdeklődéssel párosult latin filológiai képzettségét), továbbá egészséges, ízes magyar nyelvérzékét és hangyaszorgalmát, melyel parányi betűs kéziratának sok száz lapját, a kiadás legcsekélyebb reménye nélkül, élete alkonyán teleírta.” Helyesen fogta föl a nyelvművelés, a nyelvhelyesség, a nyelvújítás alapkérdéseit, s volt bátorsága, hogy a maga palóc és alföldi nyelvi tapasztalatai nyomán tovább haladjon a magyar nyelvjáráskor „fölkínácsolásának” azon az útján, amelyet neves elődje, Baróti Szabó Dávid kijelölt.

*

A nyelvújítás a nemzetté válásnak, a polgári fejlődésnek volt föltétele. A *haza és haladás* eszméje, amely gyakran kínzó ellentétet okozott eleinknek, most egyesült. Mindkettőnek volt fáradhatatlan szolgálója P. Takáts Ráfael.

PÉTER LÁSZLÓ

Sorsdöntések

Kiegyezés — Trianon — Párizs

„Azért Magyarország politikájának földadata: megtartani magát, jó szövetségben élni szomszédaival, nem avatkozni azoknak belügyeibe, mikor kell, meghatározott időre szövetséges hadi és kereskedelmi szerződéseket, ha kell, véd- és dacszövetséget kötni velük, azt akár hányszor megújítani, azokat becsületesen gyámolítani, pénzügyeikben áldozattal is segíteni, alkotmányos kifejlődésekben szabadelvűen előmozdítani, ha kell, véráldozatokkal is megvédelmezni, értők fizetni, harcolni, lelkesülni; de magát nekik odaadni örök időkre, soha! (Helyeslő a bal oldalon!) Magyarország önkéntes egyesülése bármely országgal kezdete az önállóságról lemondásnak.” Mondotta egy és negyed évszázaddal előbb, a kiegyezés általános parlamenti vitájában — Jókai Mór. Ha most megállnék, többet nem szólva, akkor is elmondtam már mindent általa. Ezt kellett volna tenni, amit itt mondott Jókai. Nem összekötni sorsunk a császárral, mert úgy háborúba sodródtunk, rettenetes békét kényszerítettek ránk, újra szövetségre léptünk, ezúttal a Führer oldalán mentek apáink háborúba, katasztrófa, majd újra szövetségbe kényszerültünk, immáron megtagadva tegnapokat és most itt vagyunk, hogy megint? Uram, irgalmazz, mi jön még ránk?!

Vagy mégse ez történt? Helyén való volt a kiegyezés, ám utána a trianoni békével a győztesek bírói székben ülve ítélkeztek fölöttünk! Megfosztva az országot területének kétharmadától, népességének majd kétharmadától! Megrészegülve a mámortól történelmet csináltak s evvel magukra húzták az újabb, de még rettenetesebb világégés paraszát. Kérdem vagy állítom? Szegény Apponyi gróf, akin a franciák mulattak, mert élvezte a tolmácsok kenyerét, hiszen ő még tudott nyelveket. Így beszélt, könyörgött: A történelmi Magyarország töltötte be azt a feladatot, hogy oly államot tartva fenn, amelyben egyensúly és biztonság uralkodott, megvédte Európát a keletről fenyegető közvetlen veszedelem elől. Ezt a hivatását tíz évszázadon át töltötte be és erre egyedül szerves egysége képesítette.

Nem folytatom idézését, mert érdekenebb lelkületű másként olvasók 70 év után is félreértik. Joggal? Nekik lenne igazuk, hiszen őket „igazolta a történelem”? Ellenkezőleg, a történelem az égvilágon senkit

nem igazol, semmit nem bizonyít? Csak az erősebb jogát, mert a győztest nem kérdezik, mondotta volt Adolf. Ki az a pápa, hány hadosztálya van, mondotta volt Joszif. Netán mégis a suméroktól jöttek hajdan volt eleink s mivel kései fiaikkal igazságtalanságot tettek Trianonban, így meggömbült a világ gyémánttengelye?

„A békekonferencia a legnagyobb fegyvergyáros. Ő termeli a háborús indulatokat, melyekkel egymás ellen fordulnak azok a kis népek, amelyeket messze maga mögött hagyott a haditechnika. A népforradalom és technikai forradalom eredője nem nemzetköziség és világ-béke, hanem sovinizmus és polgárháború. Az volna a legnagyobb magyar, aki meg tudná értetni a magyarokkal, hogy a magyar nem nagyobb és nem kisebb annál, amekkora.” Szabó Zoltán cikke, már 1947-ből, a párizsi béke egyik magyar sajtó-visszhangja.

Most két részlet Sulyok Dezső képviselő parlamenti fölszólalásából, a párizsi békéről: Amikor megállapítják, hogy a mostani békéért mi magunk is felelősek vagyunk, akkor elsősorban és mindenekelőtt nyomatékosan rámutatunk Magyarországon 1919-től 1945-ig lezajlott negyedszázados ellenforradalom súlyos hibáira, amelyeket az ország népével és jövőjével szemben elkövetett. Rossz úton történt megindulás csak rossz célba érkezéssel fejeződhetett be. A béke egysége, egyetemes és osztatlan. Ha tehát a magyar béke igazságtalan, akkor igazságtalan az egész európai béke és az egész világ békéje s ezt megéri Európa és Európán keresztül az egész világ. És ha ezen a mérlegen mérjük le a párizsi békét, akkor azt meg a trianoni békénél is rosszabbnak tartjuk.

Ismét nem folytatom tovább az idézetet, okait lásd T. Olvasó honfitárs fentebb. Igen, mert nem árthatunk, ha még oly igazunkat véljük is. Itt tartunk ma, noha jóval előbbre, mint csak fél évvel is, hiszen időközben győztes forradalmak tettek valamelyest rendet közös dolgainkban, ami oly nagyon örömdetes. Testvéri forradalmak, hiszen általuk közelebb kerültek önmagukhoz Kelet-Európa vérző népei. Reméljük szebb jövőt. Avagy virág vagy Te, hazám ifjúsága?

TRÁSER LÁSZLÓ

Egy beállítás képei

(FORGATÓKÖNYV ÍNYENCEKNEK)

háza. Hirtelen apró recsenés, arcom pirosa alábbhagyott, s ezernyi nyílvevő rohant át rajtam. A mogoró héja, mint égtelen kiáltás szaladt be körömm alá. Kibuggyant az első vércsöpp. Olyan bordó színe volt, mint a kényelmes foteleknek.

Az árhullám levonult, a zsákok lisztel teltek meg, s már mindenki készülhetett az újabb árvízre. A gátor a tévé előtt ült egy mély-puha fotelben, olyanban, amilyenben az írók szoktak pipázni, mikor azt hiszik, mindennel elkészültek. A gátor gátorsapkáját tarkójára tolt, s szeméit le nem vette a *kánkánt* járó lányokról. Keze a címkefő, literes borosüveggel együtt megállt a levegőben. *Azszannyyukat*, mondogatta, s fejét meg-megforgatta a szeme és a tévé közé ékelődő tengelyen. A gátor torka érdesre száradott. Szájához emelte a zöld borosüveget, melyeket kortyolt, mintha egész teste szomjazna. A képernyő elhomályosult, zöld tónusba tűnt át, a mozgások pedig felismerhetetlenné ttek az alakokat. *Hej, azsok a combosok*, gondolta a gátor az utolsó korty közepette, mely némi habból és ropogó szemcsékből állt.

A mogoró fülszagató-élesen recsegve hasadt ketté.

Ujjamat az ápolónó ajkához érintettem, bár nem tudtam, miféle ajkak lehetnek ezek. Pu-hák, feketék és forróak voltak. Föltérdelem a műtáasztal végére, s a testet kerestem magam előtt. Két lüktető bokára találtam, két egymástól távolodó lábfejem. Majd egyre feljebb az előlő spicsonizimot, a szákapocsimot. Aztán tenyerem halkan sikoltva végigfutott a kétfejú

lábszárhajlító izmon, föl a nagy farizomra, s a derekak karcsú hajlatában pihent el, kissé bele-fáradva az anatómiába, de merészen és még kicsit ismeretlenül.

A mogoróhéjak vastag rendekben borították a műanyag padlót, fölbontva a minták derék hadát, melyek egy primitív katakombarendszer színes vázlatát juttatták eszembe, amit áradások idején hideg, kövér hóle borít el. A tasakból újabb mogorót bányásztam elő, vérző ujjamra gondosan ügyelve, nehogy megfesse az *élvezeti cikket*, hogy az áru minősége parttalan maradjon. A kivett darabkát hosszasan nézegettem, forgattam, s a feltérés ellen kiépített masszív bordázat valami kegyelmet ébresztett bennem, vagy legalábbis annak halovány árnyékát merítettem föl. De megértve, hogy mindez a megtöréssel, a bordázat berepesztésével alkothat egész rendet, fogtam vékony sötét filcem s elkezdtem egyenként frogatni a töretlen barnás tokokra, hogy: TÖRÉKENY.

A gátor ujjai egy pillanatra elgyöngültek, kimaradt közben egy fogás, s az üresen hulló borosüveg az asztal peremén megpördülve zöld szilánkokként szóródott szét a porcelán hamutartón, mint arcul ütött fényugár. A gátor átkapcsolt egy vesztérnfilme. *Vizskit* ivott tíz markos legény. Aztán beúszott egy gőzhajó és kikötött. A gátor a biztonsági berendezéseket figyelte a folyó partjain. A hajóból kilépett egy napernyős, finom csipkével futtatott hölgy, majd az átjáró csuszamlós deszkájáról a folyóba pottyant. A gátor feltépte a fotel karfáját, s a borosüveg helyén a levegőben szorította. A víz elsodorta a kapálózó hölgyet a hajótest mellett,

vitte tovább, a következő Kikötő felé. Ekkor a tíz duhaj legény megjelent a parton. Előbb lecsatolták a coltokat, aztán, mint fölzavart békák, egyenként hullottak a vízbe. A gátor, kigúvadt szemekkel s nyögve, együtt úszott a bátor fiúkkal. Kezében a karfával, gyorsuló mozdulatokkal egyre előbbre hajolt a képernyő felé, ahol az örvénylő víz fel-feldobta a tusakodó hölgy napernyőjét.

A következő képen már kint álltak a parton, derékmagas gyomok között; az ingujjából csöpögött a víz. A gátor megkönnyebbülten illesztette vissza a karfát. A hölgy boldogan, bár kissé még fuldokolva, mozgó keblekkel, csókot hintett a körülötte álló kilenc hős nedves ajkára. A tizedikkel pedig, aki a napernyőt is megmentette, s ezért életre szóló ajándékul kapva, egész sokáig csókolózott.

Az ápolónó puha, forró tenyereit vállamra tette, aztán zizegő ujjait leúszatta hátamon, s szelíden csipőre helyezte. Ajkait kerestem felváltva. (Rengeteg dolga van ilyenkor az embernek, szinte képtelenség egyszerre mindenre odafigyelni.) A levegő kissé hűs volt. Éreztem, hogy fázódik a derekam. A mogoró meg mintha nem akart volna fogyni. A lakkozott asztal már tele volt *törékeny barna* foltokkal. Kiemeltem egy újabb szemet a szétrongyolt tasakból, de csak odáig jutottam, hogy: TÖR — kifogyott a filc. Letettem így a többi közé, de roppantul *kilógott*. Hát feltörtem és megettem. Am ott volt még egy fél zacskóval. A természet volna teljesen helyreállítani a természet rendjét. *En-min-gyárt-ké-szva-gyok*. Az ápolónó erősen szorított magába, vállaimat karjával, derekamat lábaival fonta körül. Hirtelen zörrent az ablak. Felugrottam s elhúztam a csipkefüggönyt. A gátor arcán a vizenyős lila bőr mindent eláru. A folyó valahol átzúdult a gátakon.

PODMANICZKY SZILÁRD